

Gabriela Czapiewska

OCHRONA WIEJSKOŚCI W KRAJOBRAZIE WSI POMORZA STUDIUM PRZYPADKU SWOŁOWA

Zarys treści W artykule, na przykładzie wsi Swołowo, podjęto problematykę poświęconą ochronie, szeroko rozumianej „wiejskości” w krajobrazie wsi Pomorza. Podjęcie tematyki badawczej uzasadniają zarówno względy poznawcze, jak i praktyczne. Swołowo to jedna z najciekawszych historycznie wsi na Pomorzu, uznana za Europejską Wieś Dziedzictwa Kulturowego. Zabudowa miejscowości to wzorcowy przykład pomorskich owalnic, których planowe zakładanie odbywało się we wczesnym średniowieczu. Celem opracowania jest zaprezentowanie konkretnych działań, służących ochronie materialnego dziedzictwa kulturowego wsi Swołowo, które w sposób znaczący wpływają obecnie na jej rozwój. Walory kulturowe Swołowa pozwalają mu pełnić funkcję ośrodka turystyki regionalnej i krajowej oraz predysponują wieś do pełnienia funkcji ośrodka o znaczeniu międzynarodowym.

Słowa kluczowe Wieś, wiejskość, dziedzictwo kulturowe, Swołowo, Pomorze.

1. Wprowadzenie

Pojęcie „wsi” i „wiejskości”, będącej synonimem cech wiejskich, ewoluje w czasie. Jest to rezultatem nie tylko zmian jakie zachodzą w przestrzeni wiejskiej, ale też zmian całego społeczeństwa, jego systemu wartości czy funkcji poszczególnych wsi. M. Hałamska (2011) wskazuje na fakt, że powszechnie używane obecnie pojęcie „*rural*” może być analizowane na różnych poziomach i w różnorodny sposób. Inne miejsce zajmowała „wiejskość” w społeczeństwie tradycyjnym, gdzie była z nim bez mała tożsama, inne w społeczeństwie nowoczesnym, kiedy usilnie ją modernizowano, inne jej miejsce rysuje się w społeczeństwie ponowoczesnym, które postuluje rozwijać wieś na wiejski sposób.

„Wiejskość” jest tym, co uznajemy za wiejskie, zapamiętaliśmy jako związane ze wsią, przedstawiamy jako pochodzące ze wsi (Górka 2011). Zgodnie z definicją (według *Słownika języka polskiego PWN*, 2013), „wiejskość” to

zespół cech charakterystycznych dla wsi i wieśniaków; rustykalność, chłopskość, ludowość¹. Zdaniem K. Hoggarta (1990) „wiejskość” to sposób zachowania związany z obszarami wiejskimi, natomiast J. Cruickshank (2009) twierdzi, że wiejskość to konstrukcja świadomościowa.

M. Woods (2011) odnosząc się do koncepcji „wiejskości” uwypuklił fakt, że wiejska przestrzeń spełnia szereg różnych funkcji oraz znaczeń. Pierwsze znaczenie można rozważać w kategoriach wykorzystania przestrzeni (użytkowania) oraz roli (funkcji), jaką wieś pełni w życiu społeczeństw na różnych poziomach organizacji systemów społeczno-gospodarczych. Drugie znaczenie ma charakter symboliczny, bo odnosi się do specyficznych typów kultury oraz ich miejsca w kulturze narodowej oraz roli w budowie wspólnotowych identyfikacji (regionalnych, państwowych) bądź jako kontrapunkt względem sił „postępu” (miejskiego, globalnego). Podkreślał to również w swojej pracy M. Wójcik (2012).

Paradygmat miasto–wieś obowiązywał w socjologii wsi do lat 70. XX wieku. „Wieś” i „wiejskość”, podobnie jak „miasto” i „miejskość”, nigdy nie były definiowane samodzielnie, lecz zawsze relatywnie – jedno względem drugiego (Halamska 2011). „Wiejskość” definiowano przez podwójną dychotomię, odnoszącą się do sposobu życia (wieś/miasto) i sposobu produkcji (rolnictwo/przemysł). Charakterystyczną tendencją, która pojawiła się na zachodzie Europy w latach 80. i rozwinęła w latach 90. ubiegłego wieku, było inne postrzeżenie wiejskości. Określało ono zarówno mieszkańca wsi, jak i przestrzeń oraz środowisko społeczne, w którym żyje (Jollivet 1996). Zatem w latach 90. istotnym elementem wiejskości stało się środowisko przyrodnicze i krajobraz, co wpływało na zmianę tożsamości wsi. Wraz z postępującą globalizacją, „wiejskość” stawała się coraz bardziej doceniana. Współcześnie, im kraj jest na wyższym poziomie rozwoju, tym więcej uwagi poświęca tożsamości regionalnej. Coraz bardziej popularna staje się ludowość oraz styl *slow life*.

Znakiem wiejskości jest tradycyjny krajobraz kulturowy wsi, wynikający ze szczególnego, ukształtowanego przez gospodarkę chłopską, połączenia elementów przyrodniczych i kulturowych (drewniana chata kryta strzechą, samotna zagroda, panorama z wieżą kościelną itp.), które stały się immanentnym symbolem łączności międzypokoleniowej i trwałego zakorzenienia ludzi na danym miejscu. Według A. Górki (2011), postrzegana w ten sposób wiejskość, wytwarzana głównie przez miasto i na jego potrzeby, akcentuje „zamrożenie” kultury wsi, jej głębokie zakotwiczenie w tradycji i zakonserwowanie struktur przestrzennych i społecznych. Zdaniem M. Halamskiej (2009), definiowanie przestrzeni wiejskiej poprzez naturę i środowisko przyrodnicze, pejzaż oraz dziedzictwo kulturowe

¹ Istnieje wiele synonimów słowa „wiejskość” – beztroska, idylliczność, idyllizm, sielankowość, sielskość, spokój, akademizm, folklor, klasycyzm, konserwatywność, ludowość, ludystyczność, paseizm, rustykalność, tradycjonalizm (*Słownik synonimów języka polskiego*, <http://synonim.net/synonim/wiejskość> (dostęp: 11.10.2016)).

legitymizuje użytkowanie tej przestrzeni przez całe społeczeństwo, a nie tylko mieszkańców wsi. Rola wartości kulturowych krajobrazu jest szczególnie cenna w gospodarowaniu przestrzenią – stwarzają one bowiem możliwości zrównoważonego rozwoju (Szczepańska, Wilkaniec 2014).

Wobec przebudowy społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich, „wiejskość”, która wykazuje trwałe powinowactwo z krajobrazem, stanowi również wyzwanie dla planowania przestrzennego i turystyki: wyobrażenia związane z wiejskim krajobrazem są jednym z prawdopodobnych kryteriów wyboru wsi jako miejsca zamieszkania, a wizerunek tradycyjnej wsi stanowi koło napędowe gospodarki wiejskiej opartej na turystyce (Górka 2015).

Pojęcie „wiejskości” ewaluowało wraz ze zmieniającą się rolą rolnictwa w historii. Według M. Wójcika (2016a), dywersyfikująca się obecnie gospodarka wsi tworzy nowy charakter „wiejskości”, gdzie działalność pierwotna stanowi jeden z wielu możliwych sposobów utrzymywania się jej mieszkańców lub wręcz schodzi na dalszy plan priorytetów rozwojowych. Pojmowanie wiejskości, wiąże się zatem z szansami stwarzanymi przez obszary wiejskie.

Tradycyjna wiejskość pojawia się też w praktyce:

- programach odnowy wsi (zachowanie lub przywracanie tradycyjnej specyfiki regionu);
- projektach Lokalnych Grup Działania (kreowanie odwołujących się do historii i miejscowych legend, nowych form i wydarzeń w przestrzeni publicznej lub poprzez rewaloryzację historycznych obiektów);
- wykorzystania do celów komercyjnych (kreacja i promocja tzw. produktów turystycznych przy tworzeniu scenograficznych aranżacji infrastruktury turystycznej czy miejsc festynów).

We współczesnej gospodarce opartej na kulturze, „wiejskość” stała się jednak przede wszystkim dostawcą wizualnych symboli i doznań estetycznych, czego przykładem jest wieś Swołowo, będąca przedmiotem niniejszego opracowania. Miejscość ta jest jedną z najciekawszych historycznie wsi na Pomorzu z zachowanymi elementami średniowiecznych form zabudowy (m.in. niwa siedliskowa na planie owalnicy, przebieg dróg, obiekty budownictwa szkieletowego) i zagospodarowaniem przestrzeni. Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie konkretnych działań, służących ochronie materialnego dziedzictwa kulturowego wsi Swołowo, które w sposób znaczący wpływają obecnie na jej rozwój. W artykule wykorzystano źródła wtórne, dokonując kwerendy istniejących opracowań o wsi, a także studium dostępnej literatury z zakresu podjętej tematyki badawczej. Posłużono się również informacjami zamieszczonymi na stronie internetowej Muzeum Kultury Ludowej Pomorza. Walory kulturowe Swołowa pozwalają mu pełnić funkcję ośrodka turystyki regionalnej i krajowej oraz predysponują wieś do pełnienia funkcji ośrodka o znaczeniu międzynarodowym.

2. Swołowo – historia i rozwój wsi

Wieś Swołowo należy do najstarszych w regionie słupskim, a pierwsze pisemne wzmianki o niej pochodzą z 1230 roku, kiedy to sławieński książę nadał ją zakonowi Joannitów sprowadzonemu do Starego Sławna. Swołowo nosiło wówczas nazwę Zelov lub Zwolov. Miejscowość położona jest na terenie wiejskiej gminy Słupsk (powiat słupski), w zachodniej części województwa pomorskiego, około 14 km na północny-zachód od Słupska (ryc. 1). W 2011 roku wieś zamieszkiwało 238 osób². Dzięki położeniu na uboczu głównych szlaków komunikacyjnych, wieś zachowała w nienaruszonym stanie swój układ przestrzenny, sięgający czasów średniowiecza. Swołowo to jedyna w Polsce wieś, w której szachulcowe budownictwo, tak niegdyś charakterystyczne dla tej części Pomorza, przetrwało niemal w całości. Szachownica budynków na stałe wpisała się w krajobraz wsi, dlatego Swołowo umownie nazywane jest stolicą „Krainy w Kratę”.

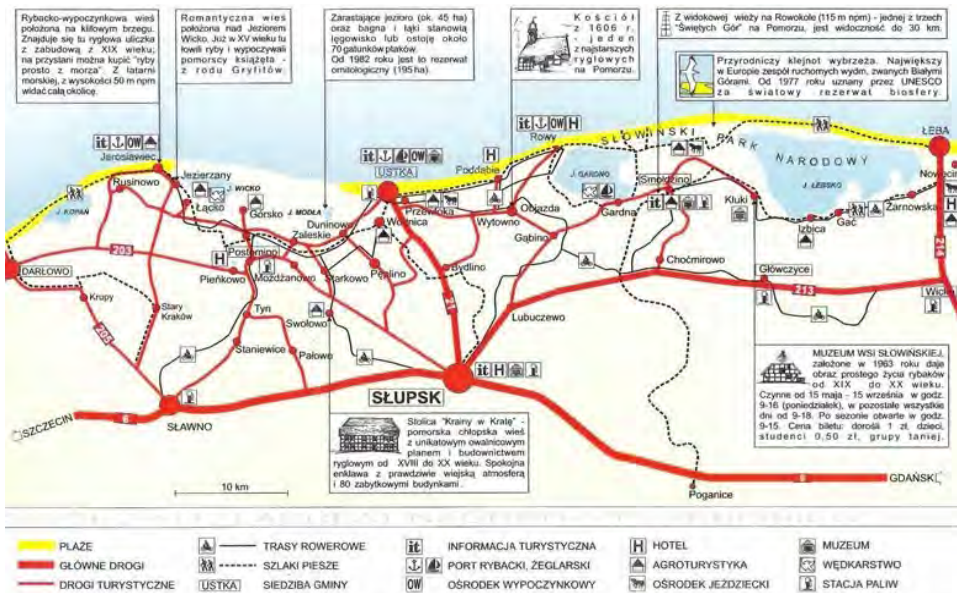
„Kraina w Kratę” to obszar Pomorza, gdzie dominującym elementem krajobrazu wiejskiego jest zachowane XVIII i XIX-wieczne budownictwo szkieletowe (inaczej „mur pruski”). Technicznie polegało ono na tym, że w kwatery drewnianych konstrukcji budynków wznoszonych z bali wstawiano dyle, które następnie owijano powróżkami ze słomy i oblepiano gliną wymieszaną z siczką. Powierzchnię kwater bielono wapnem na biało, a belki drewniane zabezpieczano smołą lub smarami. W ten sposób budowano chałupy mieszkalne, zabudowania gospodarcze, kuźnie, szkoły, kościoły i dwory. Symetryczny układ konstrukcji szkieletowej oraz wypełnienia kwater bielone wapnem nadały budynkom efekt wizualny przypominający kratownicę, która była inspiracją nazwy „Kraina w Kratę” (Szalewska 2009).

Granice „Krainy w Kratę” trudno jest precyzyjnie określić. Umowne granice wyznaczone są w pasie nadmorskim długości około 80 km – poczynając od Łeby w kierunku zachodnim do miejscowości Darłowo, szerokości około 40–50 km w głąb lądu (ryc. 1).

Nazwa „Kraina w Kratę” pojawiła się po raz pierwszy jako tytuł zorganizowanej w 1995 roku w Słupsku wystawy fotograficznej, ukazującej piękno tradycyjnego budownictwa pomorskiej wsi. Wystawa spotkała się z żywym zainteresowaniem, a sama nazwa zaczęła funkcjonować w świadomości ludzkiej (Szalewska, Nastalski 2003). „Kraina w Kratę” to również jeden z pierwszych turystycznych produktów markowych w województwie pomorskim. Wykreowany został przez dr Elżbietę Szalewską (pomysłodawczyni nazwy) i dr Janusza Majewskiego – menadżera markowych produktów turystyki wiejskiej – w ramach Stowarzyszenia Produktów Markowych Turystyki Wiejskiej „Słupia” przy współpracy: Urzędu Wojewódzkiego w Słupsku i samorządów lokalnych czterech gmin: Postomino, Słupsk, Ustka, Smołdzino³.

² Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011, www.gus.gov.pl (dostęp: 14.10.2016).

³ <http://www.zielonesercepomorza.pl> (dostęp: 3.11.2016).

Ryc. 1. Położenie obszaru „Kraina w Kratę”

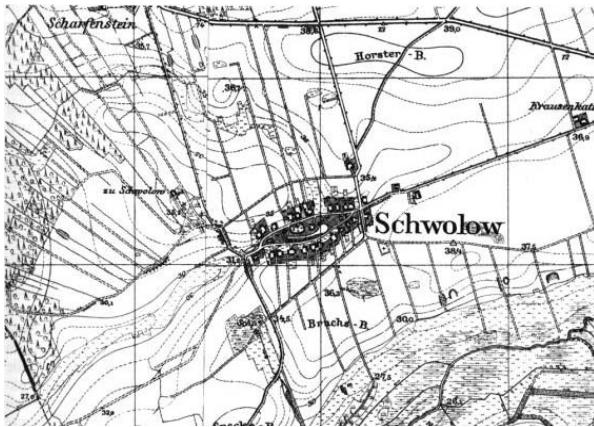
Źródło: www.swolowo.pl (dostęp: 23.10.2016)

W wielu wsiach położonych na terenie „Krainy w Kratę”, udział budynków wzniesionych po 1945 roku stanowi niewielki procent ogółu budynków, dzięki czemu wsie zachowały swój dawny układ przestrzenny i charakter zabudowy⁴. Niektóre ze wsi nazywane są „żywymi skansenami” (m.in. Swołowo), ze względu na bardzo powolne tempo zmian (Czapiewska 2009). W Swołowie na 162 budynki – ponad 60 zalicza się do starego budownictwa ludowego z XVIII, XIX i początku XX wieku. Większość obiektów znalazła się w rejestrze zabytków. Zachowało się tam także cmentarzysko z importami rzymskimi i nadczarnomorskimi z około 250–500 r. n.e. Mnogość zabytkowej architektury wiejskiej niespotykana nigdzie indziej w Europie, podkreśla unikalny charakter tego terenu i daje znaczące możliwości jego wykorzystania w kulturze i turystyce, wzmacniając tym samym jego potencjał.

Swołowo – wieś o układzie owalnicowym ze średniowiecznym rodowodem, reprezentuje wszystkie typy zagrod. Zabudowa wsi to wzorcowy przykład pomorskich owalnic, których planowe zakładanie odbywało się we wczesnym

⁴ Według dr Elżbiety Szalewskiej, w pasie nadmorskim od Łeby po Darłowo znajduje się jeszcze około 1500 budynków szkieletowych, m.in: w Swołowie – 70, Starym Jarosławiu – 69, w Bierkowie – 52, Krzemienicy – 51, Starkowie – 50, Wodnicy – 40, Włynkówku – 40, Bruskowie Wielkim – 39, Możdżanowie – 38, Krupach – 38, Peplinie – 35, Gałęzinowie – 32, Duninowie – 26, Charnowie – 32, Wierzbęcinie – 25, Łącku – 22, Kobylnicy – 15, Strzelinie – 15, Klukach – 12.

średniowieczu. Główną oś planu owalnicowego utworzono równolegle do kierunku płynącego przez wieś strumienia. Na cieku zwanym Zieloną Strugą spiętrzano wodę i utworzono mały staw, który pełnił przez wieki funkcje gospodarcze i rekreacyjne. Położony jest on na tzw. „nawsiu” stanowiącym w okresie średniowiecza pastwisko dla całej wspólnoty wsi. Obok stawu usytuowany jest kościół, zbudowany około 1400 roku. Otoczenie dookoła „nawsia” tworzą łagodne zbocza doliny. Fakt ten wykorzystano przy okazji komponowania zabudowy zagród i koncepcji rozłogów pól. Domy mieszkalne zajmują najwyżej położone tereny, zamykając zagrody od zewnątrz (ryc. 2 i 3).

Ryc. 2. Układ przestrzenny wsi Swolowo z okresu międzywojennego XX wieku

Źródło: K.H. Pagel (1989)

Ryc. 3. Współczesny układ przestrzenny wsi Swolowo

Źródło: ortofotomapa (www.geoportal.gov.pl); www.swolowo.pl (dostęp: 23.10.2016)

Intensywny rozwój i rozbudowa wsi przypadała na połowę XIX wieku. W tym okresie wzniesiono większość zachowanych do dziś budynków wchodzących w skład zagród bogatych chłopskich gospodarzy, a także budynków dla robotników rolnych, budynek na sprzęt pożarowy czy też rozbudowano miejscowy kościół. W 1851 roku we wsi znajdowało się 31 domów, zamieszkałych przez 236 osób, a w 1885 roku liczba domów powiększyła się ponad dwukrotnie (66), a liczba mieszkańców wzrosła o 111% (499 osób). Wewnątrz wrzecionowatego placu pośrodku wsi (tzw. nawsiu) oraz przy wiejskiej drodze zbudowano kilka niedużych budynków zagrodników, chałupników czy rzemieślników, a także mleczarnię. Mimo postępującej zabudowy, Swołowo zachowało swój historyczny, sięgający średniowiecza układ przestrzenny, nie zmieniła się też znacząco jego wielkość. K.H. Pagel (1989) wskazuje na fakt, że przed II wojną światową powierzchnia wsi wynosiła 901 ha, a liczba ludności – 315 osób (stan na 17 maja 1939 r.), liczba gospodarstw domowych – 78, a domów mieszkalnych – 52 (stan w 1925 r.). W 1939 roku w Swołowie funkcjonowało 39 gospodarstw rolnych. W okresie międzywojennym wieś była w zasadzie samowystarczalna, gdyż funkcjonowała na jej terenie spółdzielnia mleczarska, sklep towarów mieszanych, rzemieślnicy (kowal, mistrz murarski, stolarz, stelmach i dwóch szewców). We wsi zlokalizowane były też dwa wiatraki. Działało ponadto towarzystwo oszczędności i pożyczek. W 1945 roku do wsi (w której oprócz stałych mieszkańców przebywali dodatkowo uciekinierzy m.in. z Prus Wschodnich), wkroczyły wojska radzieckie pozostawiając Swołowo w nienaruszonym stanie. Władze polskie przejęły oficjalnie władzę 1 sierpnia 1945 roku i od tego czasu następowało stopniowe zasiedlanie wsi przez polskich osadników. Przybywali oni głównie z terenów kielecczyzny, z białostockiego, okolic Ciechanowa i Łomży, rzeszowskiego, a także z dawnych kresów wschodnich⁵.

Z relacji etnografów wynika, że począwszy od lat 80. ubiegłego wieku, szczególnie na terenie tzw. „nawsia”, mieszkańcy dokonywali różnego rodzaju przeróbek w budynkach zarówno mieszkalnych, jak i gospodarskich, które często psuły wizualny wygląd miejscowości. Przykładem jest rozbiórka starej mleczarni, z której cegły posłużyły do budowy domów jednego z mieszkańców wsi Siemianice czy też likwidacja stawu pośrodku wsi, który notorycznie zarastał. W latach 1997–1999 wybudowano przy wjeździe do wsi nowoczesny parterowy dom ogrodzony metalowym płotem – zepsuł on krajobraz wsi od strony północno-wschodniej, a w 1998 roku sklep w centrum wsi (przy stawie). Warto też wspomnieć o niszczących w znacznym stopniu stodołach i budynkach inwentarskich (przystosowanych do potrzeb wielohektarowego gospodarstwa, jakie mieli gospodarze przed 1945 r.) – sytuacja ta była wynikiem przekwalifikowania zawodowego mieszkańców – z których większość nie zajmuje się już rolnictwem i chowem zwierząt. Tym samym kilkudziesięcioletnie, nieraz piękne obiekty popadały

⁵ <http://www.muzeum.swolowo.pl> (dostęp: 12.01.2017).

w ruinę. Szansą na ożywienie wsi było zatem postawienie na szeroko rozumianą turystykę kulturową w połączeniu z działaniami Muzeum Pomorza Środkowego.

3. Działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego wsi

Wieś Swołowo jest swoistym wzorcem modelowym. Podjęto tam szereg różnorodnych działań, które spowodowały wypromowanie całego obszaru „Krainy w Kratę”. Wieś ze względu na swój unikalny charakter, już w latach 70. i 80. XX wieku, była obiektem zainteresowań słujskich etnografów, jednak ówczesne władze komunistyczne niezbyt przychylnie patrzyły na wszelkie przejawy ratowania spuścizny po poprzednich – niemieckich mieszkańcach tych terenów. Na początku lat 80. XX wieku pracownicy Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku opracowali na zlecenie słujskiego konserwatora zabytków tzw. białe karty konserwatorskie dla kilkudziesięciu obiektów w Swołowie⁶. W latach 1994–1995 wykonano dokumentację ruralistyczną wsi, a jej autorka – Czesława Betlejewska, w końcowych wnioskach uznała Swołowo za jedną z najpiękniejszych i najwartościowszych wsi w dawnym województwie słujskim, postulując objęcie wsi całkowitą ochroną konserwatorską oraz utworzenie w niej skansenu *in situ*. W opracowaniu uwzględniono propozycje konkretnych rozwiązań, mających na celu ratowanie tej niezwykle urokliwej miejscowości. Warto dodać, że w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (SUiKZP) gminy Słupsk – Swołowo stanowi strefę ochrony konserwatorskiej i jest obszarem kwalifikującym się do objęcia parkiem kulturowym. W 1997 roku miejscowość wybrana została do realizacji jednego z czterech pilotażowych projektów PHARE-TOURIN II – rozwój wiejskiej bazy noclegowej. Celem projektu było zademonstrowanie innowacyjnych form wiejskiej bazy noclegowej we wsi dziedzictwa kulturowego. Po dwustopniowych eliminacjach krajowych Swołowo uzyskało środki finansowe, które przeznaczone zostały na opracowanie studium krajobrazowego, zagospodarowanie otoczenia stawu i wykonanie urządzeń parkowo-rekreacyjnych, tablic opisujących historię i architekturę poszczególnych zagród, dofinansowanie zakupu materiałów budowlanych dla części mieszkańców, materiały promocyjne, remont świetlicy, szkolenie i pokaz sposobów remontowania budynków szkieletowych. W tym samym roku zorganizowano dla mieszkańców kilka kursów dawnego rękodzieła (tkactwo, wikliniarstwo), a także rozpoczęto w trzech gospodarstwach⁷ chów ginącego gatunku świni złotnickiej

⁶ Karty konserwatorskie zawierały informacje o właścicielu, użytkowniku, położeniu budynków, ich wielkości, rzuty poziome i pionowe, opis konstrukcji, materiału, stan zachowania oraz fotografie.

⁷ Gospodarstwo Stanisława i Maryli Gastól (Swołowo 10), gospodarstwo Bożeny Walos (Swołowo 15), gospodarstwo Haliny Perlińskiej (Swołowo 18).

pskiej przy współpracy z ośrodkiem badawczym Akademii Rolniczej w Poznaniu. W niedługim czasie zaprzestano jednak chowu dawnych ras, z uwagi na problemy z przetwórstwem surowca.

W 1998 roku przyznano wsi honorową nagrodę Prezesa Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki w konkursie „Przebiśnięg 97” za najciekawszą inicjatywę kreującą nowoczesną ofertę turystyczną w Polsce. Po tym wyróżnieniu dziedzictwo kulturowe zaczęto traktować jako element specyficzny obszaru, a nie jako pozostałość po państwie pruskim. Miejscowość stała się wówczas dość powszechnym tematem prasowym, co niewątpliwie przyczyniło się do spopularyzowania obszaru, ponieważ posługiwano się terminem „Kraina w Kratę”. Bezpośrednio po realizacji prac rewitalizacyjnych, podjęto starania o urzeczywistnienie kolejnego przedsięwzięcia we wsi, a mianowicie utworzenia, w jednej z zagród, ośrodka muzealno-edukacyjnego, co w rezultacie udało się zrealizować w 2008 roku.

4. Zagroda Albrechta jako centrum kulturotwórcze Krainy w Kratę

Przejęte przez Muzeum Pomorza Środkowego w 2002 roku obiekty tworzące siedlisko nr 8 w Swołowie, stanowią przykład typowej czworobocznej zagrody zamożnego chłopa, jakie występowały m.in. na Pomorzu w XIX i XX wieku. Wjazd na zamknięte podwórze odbywa się przez budynek bramny, w głębi stoi szerokofrontowa chałupa, a całość po bokach spinają stodoła i budynek inwentarski. Zagroda w momencie przejścia przez Muzeum nie była w najlepszym stanie technicznym, a kolejne lata tylko pogłębiły jej dewastację. W 2005 roku podpisano umowę o współfinansowaniu przez Unię Europejską zagospodarowania tejże zagrody, jako obraz gospodarstwa bogatego pomorskiego chłopa z początków XX wieku i stworzenie tu Ośrodka Animacji Kultury Pomorza. Realizacja I etapu projektu pn. „Wzmocnienie potencjału turystycznego Krainy w Kratę – rekonstrukcja Zagrody Albrechta w Swołowie” ze środków finansowych Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (ZPORR) na lata 2004–2006, umożliwiła otwarcie dla ludności, w 2008 roku, Muzealnej Zagrody Albrechta, jako oddziału Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku.

Zachowany został historyczny układ budynków zagrody, a część z nich pełnić zaczęła nowe funkcje, przystosowane dla potrzeb kulturalno-turystycznych (fot. 1). W chałupie znajduje się ekspozycja muzealna ukazująca życie bogatego pomorskiego chłopa z początków XX wieku. W dwóch stodołach oraz oborze urządzono multimedialne wystawy etnograficzne obrazujące historię i kulturę wiejską Pomorza (m.in. ciesielkę pomorską, stolarstwo, legendy, tkactwo). W jednej ze stodoł stworzono ciekawą ekspozycję maszyn i narzędzi rolniczych oraz sprzętu używanego do prac gospodarskich (fot. 2). Warty uwagi jest fakt, że w zabytkowych wnętrzach wykorzystano współczesne rozwiązania technologiczne – muzealne ekspozycje ogląda się przy wsparciu multimediiów.

Wystawy oddziałują na wyobraźnię pobudzaną przez wiele zmysłów – za pomocą bodźców wzrokowych, słuchowych, zapachowych i dotykowych, a zwiedzający poznają przestrzeń i nastrój towarzyszący poszczególnym wystawom.

Od 2009 roku w obrębie Zagrody Muzealnej działa również wiejska gospoda „Pod wesołym Pomorzaniem”, prowadzona przez mieszkańców wsi (fot. 3). Po ukończeniu realizacji I etapu projektu, przystąpiono do remontu i rekonstrukcji kolejnych ośmiu zabytkowych budynków, w ramach etapu II projektu: „Wzmocnienie potencjału Pomorskiej Krainy w Kratę – rozbudowa filii Muzeum Pomorza Środkowego w Swołowie”. Otrzymał on wsparcie finansowe z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2007–2013, Oś Priorytetowa 6, działanie 6.3.

Muzeum Kultury Ludowej Pomorza w Swołowie jest obecnie najnowocześniejszą placówką typu skansenowskiego w Polsce. Od maja 2012 roku oferuje ono możliwość zwiedzania już 13 pieczołowicie zrewitalizowanych zabytkowych obiektów budownictwa wiejskiego, wzniesionych w konstrukcji szkieletowej. W muzeum realizowany jest bogaty program edukacyjny dla dzieci i młodzieży, m.in. lekcje i warsztaty związane tematycznie z obrzędowością i życiem codziennym na dawnej pomorskiej wsi. Aktualnie oferta edukacyjna obejmuje 13 różnego typu zajęć⁸. Zwiedzający mogą uczestniczyć w młóceniu zboża, siekaniu słomy, obrządki zwierząt gospodarczych (w muzeum chowane są konie, owce, gęsi, kury i kaczki), gotowaniu na starej kuchni kaflowej, a także warzeniu piwa według dawnej swołowskiej receptury. Organizowane są pokazy wypieku chleba i pracy kowala. Pracujący tam ludzie nie są tylko kustoszami, ale i prawdziwymi gospodarzami tego miejsca. Opiekują się przychówkiem, a także wykonują prace polowe. Współtwórcą Muzeum Kultury Ludowej Pomorza w Swołowie, a zarazem kierownikiem placówki jest etnolog, którego wiedza, doświadczenie i pasja, jaką jest tradycyjne budownictwo wiejskie Pomorza oraz muzyka i kuchnia tego regionu, przyczyniły się w znacznej mierze do rozwoju tego miejsca.

W Muzeum Kultury Ludowej Pomorza w Swołowie odbywają się także ciekawe imprezy cykliczne, jak np. „Szparagowe Święto”, „Święto Miodu”, „Dziecięce Zagrody” czy impreza pn. „Na św. Marcina najlepsza pomorska gęszina”. Rokrocznie w maju odbywa się zlot rowerzystów z całego Pomorza Środkowego – impreza „Wkoło Swołowo”, nawiązująca nazwą do owalnicowego układu wsi. Z kolei na początku czerwca – „Szparagowe Święto” – impreza, której celem jest popularyzacja szparagów, niegdyś powszechnie wykorzystywanego warzywa w kuchni pomorskiej.

Z oferty turystycznej Swołowa w sezonie letnim licznie korzystają turyści kwaterujący w strefie wybrzeża. Okres wakacyjny i urlopowy obfituje w imprezy cykliczne, znane nie tylko w regionie, ale i w kraju. W każdą niedzielę lipca, w ogrodzie na terenie Zagrody Albrechta, odbywają się dla dzieci edukacyjno-

⁸ http://www.swolowo.pl/oferta_educacyjna.html (dostęp: 12.01.2017).

Fot. 1. Układ budynków zrekonstruowanej Zagrody Albrechta (nr 8)

Źródło: <http://www.swolowo.pl> (dostęp: 15.01.2017)

Fot. 2. Stodół – muzealna ekspozycja maszyn i narzędzi rolniczych oraz sprzętu używanego do prac gospodarskich (przed i po rekonstrukcji)

Źródło: <http://www.swolowo.pl> (dostęp: 15.01.2017)

Fot. 3. Gospoda pod wesołym Pomorzaniem w Swołowie (przed i po rekonstrukcji)

Źródło: <http://www.swolowo.pl> (dostęp: 15.01.2017)

-artystyczne spotkania z baśniami, rzemiosłem, śpiewem i wiejskimi zabawami – impreza pn. „Dziecięce Zagrody”. Dzieci mają możliwość skorzystania z szeregu warsztatów tematycznych (teatr na sianie, bajanie z legendami, zabawy i konkursy w ogrodzie). Na początku sierpnia w muzealnej kuźni odbywa się trzydniowy „Plener kowalski”, organizowany wspólnie ze Stowarzyszeniem Forum Kowalskie, na który przyjeżdża kilkudziesięciu kowali z całego kraju. Każdego 15 sierpnia odbywa się festyn ziołowy pn. „Pomorskie Święto Ziół”, gdzie na straganach można kupić, od rolników i działkowców, świeże zioła, kwiaty, miody, warzywa, owoce. Na początku września organizowane są dwie imprezy: „Babie Lato” i „Święto Miodu”. Podczas tej pierwszej rozgrywany jest konkurs na najlepszą domową nalewkę. Tradycją imprezy jest też wspólna degustacja konkursowych napitków przy akompaniamencie folkowych kapel. Z kolei w trakcie trwania tej drugiej, odbywa się piknik kulinarny na miodzie (możliwość degustacji i zakupu ciast, potraw z miodem, nalewek) oraz prezentacja stoisk Rejonowego Koła Pszczelarzy w Słupsku (wystawa sprzętów pszczelarskich, prezentacja pasiek). Corocznie na początku listopada w Muzeum Kultury Ludowej Pomorza, organizowana jest impreza związana z tradycją jedzenia gęsiny, gdyż z okazji dnia św. Marcina (11 listopada) dawniej biło się i spożywało gęsi na Pomorzu. Degustacja pomorskich potraw z gęsiny połączona jest z jarmarkiem regionalnych produktów wiejskich. Stoiska oferują dania przygotowane na bazie gęsiny przez restauratorów, koła gospodyń wiejskich i gospodarstwa agroturystyczne. W tym samym czasie w zagrodach na terenie muzeum odbywają się również ciekawe imprezy towarzyszące, jak kiermasz rękodzieła pomorskiego, pokazy „darcia pierza”, przedzenia nici wełnianych i lnianych, pokazy pracy kowali w muzealnej kuźni czy też pokazy gotowania na kuchni kaflowej oraz pieczenia pierników w domu chlebowym.

5. Podsumowanie

Jednym z problemów przekształceń obszarów wiejskich są przemiany krajobrazu kulturowego, zwłaszcza w zakresie jego spójności funkcjonalno-użytkowej oraz estetyczno-fizjonomicznej. Ochrona wiejskości krajobrazu wymaga kultury przestrzennej, która łączy: walory użytkowe, racjonalność ekonomiczną, dbałość o środowisko przyrodnicze, szacunek dla tradycji oraz walory estetyczne. Mówiąc o krajobrazie badanej miejscowości, jego aspektach wizualnych, należy pamiętać, że na jej kształt i wizerunek mają również wpływ czynniki dziedzictwa niematerialnego – poszczególni mieszkańcy, tradycja, wierzenia, zwyczaje, wpływające na charakter wsi czy polityka regionu. O krajobrazie wsi decyduje układ przestrzenny wraz z zabudową, kształt przestrzeni publicznych (dróg, placów wiejskich, zieleni), a także podziały własnościowe i rozmieszczenie gruntów. Najsilniejsze procesy osadnicze zachodziły w średniowieczu, a ich efektem są

m.in. krajobrazy kulturowe Pomorza. Pomorska wieś zaskakuje ilością starych, zabytkowych domów. Z badań etnograficznych wynika, że w regionie zachowało się 1 500 szachulcowych budynków w ponad 90 wsiach. Obiekty dziedzictwa kulturowego podnoszą atrakcyjność turystyczną regionu, a tym samym zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o turystów.

Krajobraz kulturowy Pomorza można ocalić, o ile inne wsie będą miały tyle szczęścia co Swołowo, gdzie podjęto konkretne przedsięwzięcia w celu ochrony dziedzictwa kulturowego miejscowości. Etnografowie i muzealnicy już od kilkunastu lat przywracają blask tej niezwykłej wsi, realizując różnorodne działania i projekty mające na celu ratowanie jej krajobrazu. Unikalne walory architektoniczne i przestrzenne wsi sprawiły, że Swołowo otrzymało tytuł Europejskiej Wsi Dziedzictwa Kulturowego. Do najistotniejszych efektów podjętych dotychczas działań niewątpliwie należą: wyeksponowanie historycznego układu wsi – owalnicy, odrestaurowanie trzynastu budynków; udostępnienie obiektów miejscowej społeczności; renowacja zabytkowej zagrody Albrechta i utworzenie centrum kulturotwórczego „Krainy w Kratę”, sukcesywne poszerzanie oferty kulturalno-turystycznej Muzeum Kultury Ludowej Pomorza (m.in. atrakcyjne imprezy cykliczne), rozwój gospodarstw agroturystycznych (z bazą noclegową i gastronomiczną) oraz tworzenie nowych miejsc pracy. Ideą promującą walory kulturowe wsi Swołowo, była także organizacja konferencji regionalnej, we wrześniu 2014 roku, poświęconej dziedzictwu kulturowemu polskiej wsi. Inspiracją tego przedsięwzięcia była wydana w 2011 roku publikacja *Rzecz o dziedzictwie na wsi. Rady, przykłady, informacje*, opisująca różnorodne inicjatywy, dzięki którym udało się np. ocalić zabytkową zagrodę, nadać nowe funkcje dawnym budynkom użyteczności publicznej, uczytelnić krajobraz, zorganizować wystawę o przedwojennych mieszkańcach wsi.

Krajobraz polskiej wsi z jednej strony urzeka więc swoją niepowtarzalnością, rozdrobnieniem, charakterystycznym ukształtowaniem terenu itp., a z drugiej odstrasza zaniedbanymi obejściami, niszczącymi budynkami i brakiem spójnej całości. W zależności kto i na co patrzy, zobaczy często zupełnie odmienny obraz⁹. Aby jednak docenić te piękne miejsca, których na polskich wsiach nadal nie brakuje, Polska Sieć Odnowy i Rozwoju Wsi (PSORW) podjęła działania zmierzające do utworzenia Polskiej Sieci Najciekawszych Wsi¹⁰. Wieś Swołowo znalazła się w grupie pięćdziesięciu potencjalnie najciekawszych miejscowości w Polsce, wskazanych przez PSORW. Warto podkreślić również fakt, że

⁹ <http://ekoarka.com.pl/polska-siec-najciekawszych-wsi-gdzie-10/>.

¹⁰ Sieć Najciekawszych Wsi to koncept mający swą genezę we wzorcach funkcjonowania w Europie i świecie sieci Najpiękniejszych Wsi – najcenniejszych pod względem dziedzictwa kulturowego i krajobrazu wiejskiego reprezentantów danego regionu lub kraju. Funkcjonowanie sieci pozwala na kultywowanie wiejskości i zachowanie owego dziedzictwa w harmonii z turystycznym profilem rozwoju.

miejsowość ta należy do grona jedenastu wsi, które otrzymały najwyższe oceny punktowe (ponad 65 pkt), przyznane przez ekspertów. Do wyróżnienia wsi w głównym względzie przyczyniły się wysokie walory, oparte na zachowanym materialnym dziedzictwie kulturowym. Celem projektu „Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi” jest nie tylko zachowanie dziedzictwa kultury materialnej, krajobrazu i tradycyjnie pojmowanych walorów „wiejskości” najcenniejszych pod tym względem wsi w Polsce, ale także budowanie jakości życia mieszkańców tych wsi (Wójcik 2016b). Przedsięwzięcia wykonane z myślą o przyjezdnych w równym stopniu służą społeczności lokalnej.

W opinii mieszkańców wsi Swołowo, rewitalizacja obiektów zabytkowych jest elementem pozytywnym, gdyż umożliwia rozwój miejscowości, a przede wszystkim przyciąga turystów i mieszkańców regionu pomorskiego. Jak wynika z informacji Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, w 2016 roku wieś odwiedziło ponad 30 tys. osób. Część mieszkańców twierdzi jednak, że prowadzona rewitalizacja jest nieskoordynowana, ponieważ sporo obiektów we wsi jest opustoszałych i wygląda nieestetycznie. Jednakże zdają sobie sprawę, że proces ten wymaga czasu i znacznych nakładów finansowych. Z kolei, w opinii turystów, nawet te zaniedbane budynki zabytkowe wyglądają znacznie lepiej niż kostki i sidingi w bogatszych częściach Polski, gdyż mają swój niepowtarzalny charakter. Podkreślić należy, że obecnie trwają przygotowania do kolejnego etapu rewitalizacji wsi w ramach projektu „Wzmocnienie potencjału pomorskiej Krainy w Kratę poprzez rewitalizację zabytkowych budynków szkieletowych wraz z restauracją organów kościelnych we wsi Swołowo na potrzeby mieszkańców Pomorza i innych regionów Polski” (PO Infrastruktura i Środowisko na lata 2014–2020), którego koszt szacowany jest na około 13 mln złotych. Partnerami w inwestycji, obok Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, jest Starostwo Powiatowe w Słupsku, Centrum Kultury i Biblioteka Publiczna Gminy Słupsk oraz Parafia w Bruszkowie Wielkim. Proces rewitalizacji obiektów zabytkowych w Swołowie nie jest łatwy, ponieważ istnieje szereg barier, jakim trzeba sprostać w trakcie podejmowanych działań na rzecz ochrony dziedzictwa wsi. W tym względzie wymienić należy chociażby brak fachowców znających się na dawnych technikach budowlanych (gonciarzy, strycharzy, specjalistów od murowania w glinie) czy też problemy natury formalnej (przepisy prawne, regulacje, które decydują o przyznaniu dofinansowania). Istotne znaczenie ma wysiłek samych mieszkańców, który przyczynia się do poprawy lokalnego otoczenia („jest ładniej”). Tego typu działania budują potencjał społeczności lokalnej.

Oprócz mocnych stron prezentowanego miejsca, jakimi niewątpliwie są: potencjał i stosunkowo dobra promocja (rozpoznawalność marki „Kraina w Kratę”), istnieją też słabe strony, jak zły stan zachowania zabytkowej substancji, niezadowalający stan techniczny infrastruktury drogowej, a także coraz częstsza degradacja krajobrazu architektonicznego wsi poprzez nowoczesną zabudowę mieszkalną.

LITERATURA

- Cruikshank J., 2009, *A Play for Rurality? Modernization versus Local Autonomy*, „Journal of Rural Studies”, 25 (1): 98–107.
- Czapiewska G., 2009, *Markowe produkty turystyki wiejskiej subregionu słupskiego*, [w:] Palich M. (red.), *Marka wiejskiego produktu turystycznego*, Wydawnictwo Akademii Morskiej w Gdyni, Gdynia: 76–83.
- Drabik L., Sobol E., 2013, *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa.
- Górka A., 2011, *Krajobraz kulturowy wsi jako nośnik mitu*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, 15, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec: 248–258.
- Górka A., 2015, *Wsparcie dla wiejskości. Znaczenie doświadczeń w kształtowaniu wiejskiego krajobrazu*, [w:] Kamińska W. (red.), *Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich*, „Studia KPZK PAN”, 163: 65–82.
- Halamska M., 2009, *Uwagi o naturze wiejskości i sposobie jej definiowania*, [w:] Gorzałak G., Szczepański M.S., Ślęzak-Tazbir W. (red.), *Człowiek – miasto – region. Związki i interakcje*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa: 123–136.
- Halamska M., 2011, *Wiejskość jako kategoria socjologiczna*, „Wieś i Rolnictwo”, 1: 37–55.
- Hoggart K., 1990, *Let's do away with Rural*, „Journal of Rural Studies”, 6 (3): 245–257.
- Jollivet M., 1996, *Les fondements agraires de l'Europe*, [w:] Jolliet M., Eizner N. (red.), *L'Europe et ses campagnes*, Presses de Sciences Po, Paris: 15–36.
- Pagel K.H., 1989, *Der Landkreis Stolp in Pommern*, Lübeck.
- Rzecz o dziedzictwie na wsi. Rady, przykłady, informacje*, 2011, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Szalewska E., 2009, *Kraina w Kratę*, [w:] *Marka wiejskiego produktu turystycznego. Inicjatywy i inspiracje*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Kraków: 41–46.
- Szalewska E., Nastalski R., 2003, *Rewaloryzacja i turystyczne zagospodarowanie wsi Swołowo*, [w:] Liżewska I, Knercer W. (red.), *Zachowane – ocalone? O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania*, Stowarzyszenie WK „Borussia”, Olsztyn.
- Szczepańska M., Wilkaniec A., 2014, *Przekształcenia krajobrazu kulturowego wybranych wsi strefy podmiejskiej Poznania*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 35: 45–59.
- Woods M., 2011, *Rural*, Routledge, New York.
- Wójcik M., 2012, *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik M., 2016a, *Nowy paradygmat w rozwoju wiejskiej infrastruktury. Studium przypadku konkursu projektów Przyjazna Wieś*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 41: 109–120.
- Wójcik M., 2016b, *Uwarunkowania tworzenia „Sieci najciekawszych wsi”. Wyniki oceny eksperckiej 50 polskich miejscowości*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 25, s. 109–129.

Źródła internetowe (dostęp: październik 2016 – styczeń 2017)

- <http://synonim.net/synonim/wiejskość>
<http://www.muzeum.swolowo.pl>
<http://www.zielonesercepomorza.pl>
www.geoportal.gov.pl
www.gus.gov.pl
www.swolowo.pl

PROTECTION OF RUSTICITY IN THE RURAL COUNTRYSIDE OF POMERANIA. THE CASE STUDY OF SWOŁOWO

Abstract In this article, on the example of the village Swołowo, issues dedicated to protection of rusticity in the rural countryside of Pomerania were presented. Swołowo is one of the most interesting historical village in Pomerania, considered as the European Cultural Heritage Village. Buildings of Swołowo is a model example of Pomeranian oval shape villages, whose foundation took place in the early Middle Ages. Swołowo symbolically called the capital of the Checked House Region. The Checked House Region is the area of Pomerania where the dominant element of the rural landscape is preserved eighteenth and nineteenth century frame construction. The village is a specific model pattern. There were various actions taken that caused promoting the Checked House Region. A chance for the revival of the village Swołowo was cultural tourism in connection with the activities of the Middle Pomerania Museum in Słupsk. The aim of the study was to present specific measures for the protection of the material cultural heritage of the village Swołowo, which currently affects a significant impact on its development. Cultural values Swołowo allow him to function as a center of regional and national tourism and predispose the village for the function of international importance center.

Keywords Village, rusticity, cultural heritage, Swołowo, Pomerania.

Dr Gabriela Czapiewska
Instytut Geografii i Studiów Regionalnych
Wydział Matematyczno-Przyrodniczy
Akademia Pomorska w Słupsku
e-mail: gabrielaczapiewska@poczta.onet.pl